

ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ПІДДУБНА Л. І.

доктор економічних наук

ШЕСТАКОВА О. А.

аспірантка

Харків

Проблема нарощування експортного потенціалу машинобудівного комплексу Харківської області України є однією з найактуальніших у площині низької якості включення регіону в систему світогосподарських зв'язків, погіршення технологічної структури машинобудівного експорту та тенденції перетворення регіону в нетто-імпортера машинобудівної продукції. Розв'язання цієї проблеми вимагає детального аналізу причин і факторів, що обумовлюють тенденцію зниження конкурентності машинобудівного сектора області та погіршення його технологічної структури.

Науковій розробці проблем розвитку експортного потенціалу країн, регіонів і підприємств присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед фундаментальних праць, в яких з урахуванням світового досвіду обґрунтовуються стратегії нарощування експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності регіонів трансформаційних економік, є колективні монографії науковців НАН України [1] та Російської федерації [2]. Однак, незважаючи на існуючий науковий доробок, проблема розширення аналітичної бази експортної політики регіону, зокрема, у контексті машинобудівного комплексу області, що значною мірою визначає стратегію економічного розвитку України, є актуальною в науковому і прикладному аспектах.

Метою статті є системний аналіз причин і факторів, що обумовлюють зниження конкурентності машинобудівного експорту Харківської області України та обґрунтування положень і рекомендацій щодо його розвитку в контексті сучасної парадигми конкурентоспроможності регіону.

Процеси глобалізації істотно змінюють моделі функціонування національних економічних систем, що включають як вертикальні («центр – регіони»), так і горизонтальні («регіон – регіон») рівні взаємодії. Ці зміни пов'язані з перетворенням регіонів в економічних агентів, які володіють потенціалом зовнішньоекономічної взаємодії та конкурентними ресурсами, що визначають їх можливості та конкурентоспроможність як суб'єктів світогосподарських зв'язків.

Як адміністративно-територіальне утворення України і суб'єкт ринкових відносин Харківська область володіє низкою конкурентних переваг, що формують підґрунтя для її експорторієнтованого розвитку та актив-

ного включення в систему світогосподарських зв'язків. Ці переваги визначаються як потужним промисловим і науково-технічним потенціалом зі спеціалізацією в енергетичному і транспортному машинобудуванні, аерокосмічній, фармацевтичній, деревообробній промисловості та виробництві продукції військово-технічного призначення, так і наявністю розвиненої мережі науково-дослідних установ, організацій і закладів вищої освіти. Позитивними факторами нарощування конкурентного потенціалу є сприятливі природно-ресурсні умови, наявність висококваліфікованої робочої сили та вигідне транспортно-географічне положення області.

Головний ресурс розвитку, що визначає конкурентний потенціал регіону, сконцентрований в машинобудівному комплексі, який виготовляє левову частину вітчизняного енергетичного, транспортного, тракторного та сільськогосподарського машинобудування, виробів електротехніки та приладів. Ефективність використання цього ресурсу значною мірою визначається станом зовнішньоекономічних зв'язків області, найважливішим індикатором якості яких є структура зовнішньої торгівлі машинобудівною продукцією.

Структура зовнішньої торгівлі Харківської області, яка була обумовлена її спеціалізацією в машинобудівному комплексі колишнього СРСР, за часи незалежності України не зазнала істотних змін: на початок 2011 р. 48% експорту складає продукція машинобудування. Проте експортний потенціал провідних машинобудівних підприємств області залишається слабо диверсифікованим і майже вичерпаним, а отже, без нових інвестицій і технологічних змін нездатний забезпечити усталений розвиток експорту області.

Ключова проблема зовнішньоекономічних зв'язків та конкурентоспроможності Харківської області пов'язана із її перетворенням упродовж останнього десятиріччя у нетто-імпортера зарубіжної продукції із від'ємним сальдо експортно-імпортних операцій (табл. 1).

Найбільший «внесок» у формування від'ємного сальдо торговельних операцій області зумовлений випередженим зростанням обсягів імпорту машино-технічної продукції розвинених країн і низьким коефіцієнтом покриття імпорту експортом, який у торгівлі з країнами ЄС упродовж останніх років не перевищує 0,1 – 0,2 (табл. 2).

Звужені експортні можливості підприємств області в освоєнні ринків машинотехнічної продукції країн ЄС визначаються, насамперед, їх технологічним відставанням від конкурентів розвинених країн. Ці труднощі доповнюються модифікацією самих критеріїв конкурентоспроможності, коли такі характеристики виробів, як технологічна новизна, якість, надійність, екологічність відтісняють на другий план роль ціно-

вого чиннику. В експорті Харківської області домінує продукція, вироблена за технологіями III і IV технологічних укладів, а питома вага продукції, виробленої за технологіями п'ятого технологічного укладу, не перевищує 5% (табл. 3).

87 – за кодами УКТЗЕД) припадає 86,4% усього експорту машино-технічної продукції області, а на перші дві групи (84 і 85) припадає майже 70% машинотехнічного експорту області (рис. 1).

Таблиця 1

Показники зовнішньої торгівлі Харківської області у 2005 – 2010 рр.*

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Експорт товарів (млн дол. США)	771,5	888,6	1147,3	1551,6	1307,1	1433,2
Імпорт товарів (млн дол. США)	1572,0	1936,2	2233,4	2480,2	1451,0	1834,1
Сальдо експортно- імпорتنних операцій (млн дол. США)	-849,5	-1048,6	-1141,1	-928,6	-143,9	-400,9

Джерело: складено авторами за [3 – 4].

Таблиця 2

Сальдо експортно-імпорتنних операцій підприємств машинобудування Харківської області у 2005 – 2010 рр. (млн дол. США)*

Країна	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010-
Сальдо торгівлі продукцією машинобудування						
Російська Федерація	+69,2	+112,4	+134,9	+182,4	+268,5	+302,1
Країни, що розвиваються	+19,4	+23,1	+26,2	+36,8	+42,4	+56,9
Країни ЄС	-309,0	-563,5	-472,2	-496,5	-52,9	-112,4
Коефіцієнт покриття імпорту експортом у торгівлі продукцією машинобудування						
Російська Федерація	1,14	1,20	1,37	1,39	1,44	1,31
Країни, що розвиваються	4,0	6,2	6,4	8,4	6,7	6,2
Країни ЄС	0,18	0,12	0,10	0,09	0,17	0,14

Джерело: складено авторами за [3 – 4].

Таблиця 3

Структура машинобудівного експорту Харківської області за технологічними укладами (2005 – 2010 рр.), %*

№	Рівень технологічного укладу	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1	Третій	27,7	26,7	30,0	22,3	21,8	20,9
2	Четвертий	68,4	70,2	65,8	72,9	73,6	74,8
3	П'ятий, у т. ч. ІТ-технології	3,9	3,1	4,2	4,8	4,6	4,3
		1,8	2,0	2,4	2,1	2,2	2,3
4	Шостий	-	-	-	-	-	-
	Разом	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено авторами за [3 – 4].

Упродовж 2005 – 2010 рр. на підприємствах області понад 90% витрат спрямовувалися на розвиток технологій III і IV і лише 8% – V технологічного укладу. Низькою є частка експорту ІТ-технологій Харківської області (4,1% у 2010 р.). За цим показником вона суттєво відстає від конкурентів не тільки розвинених країн (20 – 30%), а й таких країн, як Росія, Китай, Малайзія, Бразилія, Мексика (10 – 20%).

Серйозною проблемою конкурентоспроможності Харківської області є високий рівень концентрації її експортного кошика: майже 80% сучасного машинобудівного експорту області складає продукція 10 – 12 підприємств. При цьому, на три товарні групи (котли, машини, апарати і механічні пристрої; машини і устаткування; наземні транспортні засоби, крім залізничних, – 84, 85,

Для переважної більшості експортоорієнтованих машинобудівних підприємств області рівень диверсифікації експорту не виходить за межі «вузького спектра» і не перевищує 2-3 продуктивні групи, що свідчить як про обмеженість ресурсних чинників диверсифікації експорту, так і про інертність експортної політики підприємств. Вразливою залишається і географічна структура експорту машинобудівної продукції Харківської області (рис. 2).

Експортні можливості підприємств машинобудівного комплексу області пов'язуються переважно із ринками країн пострадянського простору та країн, що розвиваються. Відносно ринків розвинених країн є підстави стверджувати про тенденцію відносного їх витіснення із цих ринків.

Друге коло проблем розвитку експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності Харківської

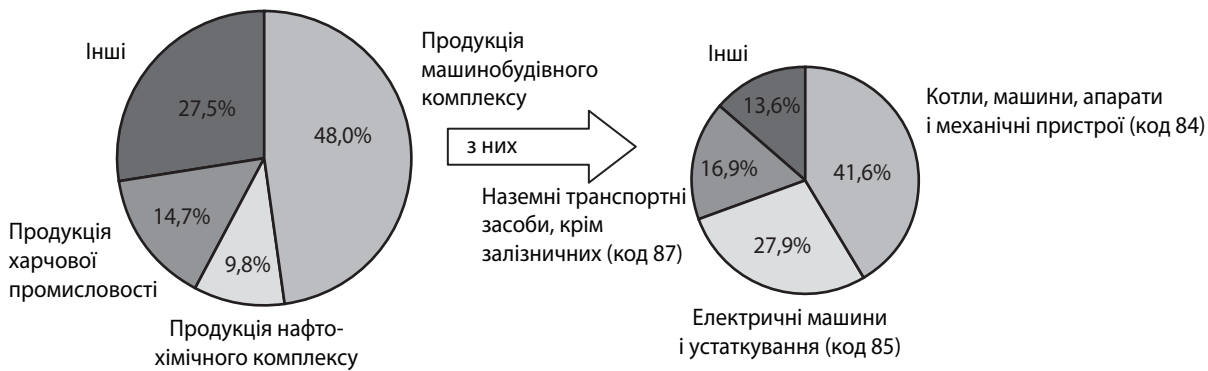

Рис. 1. Товарна структура експорту Харківської області (2010 р.)

області пов'язане із відсутністю ефективних організаційних форм координації та інфраструктурного забезпечення експортної діяльності. Поруч із потужними промисловими підприємствами і організаціями суб'єктами експортної діяльності є значна кількість середніх і дрібних посередників, для яких, як правило, відсутня координація дій, слабке знання кон'юнктури зовнішніх ринків, торговельних обмежень і правил СОТ, що зумовлює зниження ефективності експортних операцій.

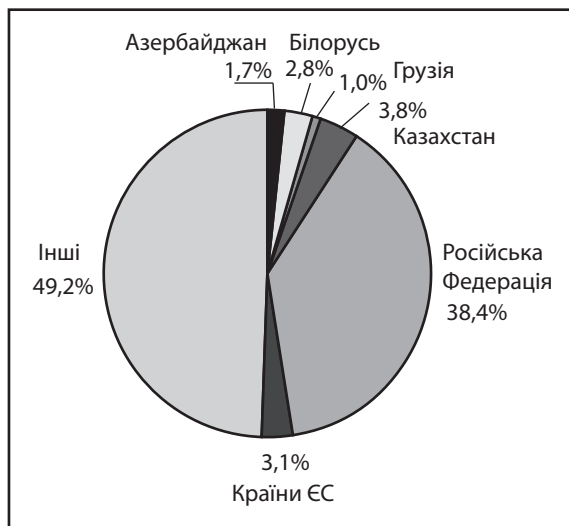

Рис. 2. Географічна структура експорту машинотехнічної продукції підприємств Харківської області (2010 р.)

Хоча Харківська область володіє потужним промисловим і природно-ресурсним потенціалом, розвиток якого потребує значних інвестицій, сферою діяльності переважної більшості створених на території області підприємств з іноземним капіталом є торгівля, банківська діяльність, посередництво, сфера послуг. Виграючи з точки зору поточних інтересів, область програє у стратегічному плані – з точки зору ефективної моделі інтеграції у систему світогосподарських зв'язків.

Істотною проблемою для розвитку експортної діяльності області є недостатня розвиненість інфраструктури, і зокрема, обмежена пропускна здатність прикордонної мережі як автомобільних, так і залізничних доріг, що знижує ефективність поставок навіть традиційних статей експорту області. В області відсутнє упоряд-

коване інформаційне забезпечення експортної діяльності. Більшість консалтингових фірм, що здійснюють інформаційно-аналітичні послуги, нездатні забезпечити споживачам оперативну, достовірну, повну й надійну інформацію щодо цільових сегментів світового ринку.

В умовах сучасних викликів глобалізації і міжнародної конкуренції проблема нарощування експортного потенціалу машинобудівних підприємств Харківської області набуває політико-стратегічного сенсу, а її розв'язання вимагає розширення аналітичної бази його розвитку. Підсумком значної аналітичної роботи науковців стала Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області до 2020 р., органічною складовою якої є Програма розвитку експортного потенціалу області та підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках до 2016 р. [5]. Програма включає комплекс організаційно-економічних заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності області на основі підвищення якості експортних товарів і послуг, розвитку регіональної інфраструктури експорту, формування інноваційних експортоорієнтованих кластерних структур, розвитку міжнародної маркетингової діяльності та бізнес-менеджменту підприємств регіону. Загальний обсяг фінансових ресурсів для реалізації Програми складає 216,8 млн грн, при цьому пріоритет віддається розвитку експортного потенціалу та підвищенню конкурентоспроможності підприємств машинобудування Харківської області.

Проведений у перебігу розробки Програми аналіз проблем розвитку Харківської області у трансформаційний період виявив недостатню увагу регіональної влади до обґрунтування системних і структурних характеристик економіки області як цілісного експортоорієнтованого комплексу. Пропонований авторами методичний підхід до обґрунтування стратегічних сценаріїв розвитку експортного потенціалу машинобудівних підприємств області базується на синтезі фундаментальних положень теорії систем, концепції послідовної зміни технологічних укладів і принципів усталеного розвитку. У відповідності із цими положеннями і принципами пріоритетні напрямки розвитку експортного потенціалу підприємств області визначені у контексті формування таких його властивостей:

- ✦ гнучкості й адаптивності до змін середовища міжнародного бізнесу;

- ✦ якості й екологічності експортних товарів і послуг;
- ✦ технологічної прогресивності експорту у площині його відповідності новітнім технологічним укладам;
- ✦ екологічності експортної продукції;
- ✦ гуманістичності експортного потенціалу у контексті забезпечення соціально-культурних та інтелектуальних умов життєдіяльності в регіоні.

Принципово важливим є підхід до уявлення структури експортного потенціалу області у вигляді усталеного ядра, що формують потужні експорто-орієнтовані підприємства машинобудування, та зони гнучкості, яку формують технологічно і організаційно пов'язані середні та дрібні підприємства із гнучкими технологіями та більш широкими продуктивними лініями експорту. Подібна двошарова структура експортного потенціалу є притаманною і для регіонів та економік розвинених країн.

Ключові положення Програми розвитку експортного потенціалу Харківської області базуються на концепції поляризованого розвитку, згідно з якою полюс зростання формується за рахунок ендогенних джерел ядра і зони гнучкості, а сприяння розвитку з боку регіональної влади виступає як екзогенний каталізатор і мультиплікатор поляризованого ефекту.

Реалізація Програми потребує радикального вдосконалення інфраструктурного забезпечення експортної діяльності машинобудівних підприємств області. У вирішенні цієї проблеми пропонується трикрокова модель формування інфраструктури експорту, що включає: створення регіональних механізмів його розвитку, підтримки та стимулювання. Механізм регіонального сприяння розвитку машинобудівного експорту передбачає активне застосування системи економічної дипломатії (формування системи партнерських стосунків між регіональною владою і бізнесом, розвиток транскордонного співробітництва із торговельно-економічними партнерами Харківської області тощо). Механізм регіональної підтримки експорту передбачає комплекс фінансово-кредитних, організаційних та інформаційно-консультативних важелів сприяння експорту.

Механізм стимулювання експорту формується на підставі надання підприємствам області консалтингових послуг, формування інноваційної інфраструктури експорту, покращання регуляторного бізнес-середовища та підготовки кадрів для міжнародного бізнес-менеджменту.

Реалізація Програми розвитку експортного потенціалу підприємств регіону актуалізує потребу створення координаційного органу, яким може бути регіональний логістичний центр інфраструктурного забезпечення експортної діяльності. Організаційно та функціонально регіональний логістичний центр являє собою цілісну систему ланцюгів (елементів), що охоплюють виробничу, ринкову, транспортну, інформаційно-аналітичну, соціально-побутову та соціально-духовну складові інфраструктурного забезпечення експорту.

Підсумком ефективного регіонально-корпоративного партнерства та використання нових управлінських технологій у реалізації Програми розвитку експортного потенціалу Харківської області має стати істотне підвищення конкурентного потенціалу її машинобудівного комплексу та зміцнення позицій області як суб'єкта сучасних конкурентних процесів.

ВИСНОВКИ

Аналіз причин і факторів, що обумовлюють негативну тенденцію розвитку експортного потенціалу машинобудівного комплексу Харківської області дозволяє зробити такі висновки:

1. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств машинобудування значною мірою визначає усталеність розвитку, якості та ефективності включення економіки Харківської області у світогосподарські процеси і структури. Незважаючи на наявність основних і спеціалізованих факторів розвитку, ступінь реалізації конкурентного потенціалу області залишається низьким, а діюча індустріальна модель його розвитку не здатна забезпечити прорив до світового рівня конкурентоспроможності.

2. Ключова проблема зовнішньоекономічних зв'язків і конкурентоспроможності Харківської області пов'язана із тенденцією її перетворення у нет-то-імпортера зарубіжної продукції із від'ємним сальдо експортно-імпортних операцій. Ця тенденція зумовлюється випередженим зростанням обсягів імпорту машинотехнічної продукції розвинених країн та неефективною структурою експорту, в якому домінує продукція, вироблена за технологіями III – IV укладів з низьким рівнем технологічної новизни та наукоємності.

3. Серйозною проблемою конкурентоспроможності Харківської області є високий рівень концентрації її експортного кошика, в якому 80% складає продукція 10 – 12 підприємств, а на три товарні групи (84, 85, 87 – за кодами УКТЗЕД) припадає понад 87% усього машинотехнічного експорту підприємств, орієнтованого переважно на ринки країн пострадянського простору і країн, що розвиваються.

4. Істотною проблемою для підвищення конкурентоспроможності машинобудівного комплексу області є незадовільний стан інфраструктурного забезпечення експортної діяльності. Результатом значної аналітичної роботи науковців стала розробка Програми розвитку експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності області, в якій пріоритет віддається нарощуванню машинобудівного експорту та підвищенню його конкурентності. Принциповими теоретико-методичними новаціями у розробці цієї Програми є обґрунтування двошарової структури експортного потенціалу у формі усталеного ядра і зони гнучкості та формування системи ендогенних і екзогенних джерел розвитку, що охоплюють мікроекономічний рівень розвитку та регіональний рівень підтримки і стимулювання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т.: Економіка знань – модернізацій

ний проект України. / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка.– Т. 1.– К. : Фенікс, 2007.– 544 с.

2. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты. Под ред. Ю. К. Перского, Н. Я. Калужной.– М. : ТЕИС, 2003.– 472 с.

3. Промисловість Харківської області у 2001 – 2007 роках / Статистичний збірник.– Х., 2008.– 260 с.

4. Харківська область у 2010 році (статистичний щорічник). Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Харківській області.– Харків, 2011.– 186 с.

5. Програма розвитку експортного потенціалу Харківської області та підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках до 2016 року.– Харків, 2-11.– 46 с.